

מ"ענותו" ל"נזרו" - חזרות ומשמעותן בתהילים קל"ב

פרופ' עמוס פריש

מתוך הספר "תשורה לעמוס" בהוצאת תבונות עמ' 365-377

בקרב חמישה עשר המזמורים של שירי המעלות (תהילים ק"כ-קל"ד) בולט מזמור קל"ב. בתוך חטיבה זו הוא ניכר מיד באורכו וכן גם בהתייחסות ההיסטורית המובהקת שבו – התייחסות אל יזמתו של דוד למצוא מקום לארון הברית ואזכור המקום "שדי יער" (פס' ו), ככל הנראה: קרית יערים, שבה שהה הארון עשרים שנה עד שדוד העלהו לירושלים.¹ לעיון במזמור זה מוקדש המאמר, ובו ננסה לעקוב אחר הופעתן החוזרת של תיבות שונות במזמור ולחשוף את תרומתן של החזרות הללו להבנת המזמור.²

1. ראה: שמ"א ו', כא - ז', ב; שמ"ב ו', והשווה: דה"א י"ג, ה-ו.

2. עיקר ענייננו הוא העיסוק בלשונותיו של המזמור ובמשמעותן ולא באיתור הרקע ההיסטורי לחיבורו. ובכל זאת, כאן נעמוד בקצרה גם על סוגיה זו. בין החוקרים המודרניים מצויים לא מעטים המאחרים את זמנו של המזמור, והם מסתמכים בעיקר על שיקולי עניין וקשר (כגון התייחסות לכוהנים). ההקשר הוא השיוך לשירי המעלות, שכמה מהם נחשבים במחקר למאוחרים – ראה מסקנות מחקרו הלשוני הזהיר של אבי הורביץ (בין לשון ללשון – לתולדות לשון המקרא בימי בית שני, ירושלים תשל"ב), אשר בתוך שמונת ה"מזמורים שיש בהם שיעור ניכר של לשונות מאוחרים" מצא שלושה משירי המעלות (קכ"ד, קכ"ה, קל"ג). הוא מעלה עוד השערה בדבר הרחבת ההיקף של המזמורים המאוחרים, ולפיה מצטרפים אליהם עוד שלושה ממזמורים אלה; ראה שם, עמ' 172.

מאיך גיסא, המקדימים מסתמכים על שיקולי עניין ולשון בולטים (כגון ההתמקדות בארון הברית). הטיעונים הלשוניים נחלקים לממצא שלילי: במחקרו של הורביץ (שם), לא נמצאה כל עדות לשימוש לשון מאוחר במזמורנו; וממצא חיובי: קרוס הצביע על שבע ראיות לשוניות לזמנו הקדום של המזמור; ראה: F.M. Cross, *Canaanite Myth and Hebrew Epic: Essays in the History of the Religion of Israel*, Cambridge 1973, p. 232

לא נוכל להציג כאן את כל הדעות שנאמרו בעניין תיארוך המזמור, אך נזכיר כדוגמה מייצגת את חילוקי הדעות בין פטון ללאטו: בעוד שפטון מאחרת את זמן המזמור לתקופה הבת־גלונית, לאטו מקדימו לימי שלמה; ראה: A. Laato, 'Psalm 132 and the Development of the Jerusalemite/Israelite Royal Ideology', *CBQ* 54, 1992, pp. 49-66; C.L. Patton, 'Psalm 132: A Methodological Inquiry', *CBQ* 57, 1995, pp. 643-654; A. Laato, 'Psalm 132: A Case Study in Methodology', *CBQ* 61, 1999, pp. 24-33. במבואו החדש למקרא משער עכשיו רופא, שהמזמור "קודם למהפכה המשנה־תורתית של שנת 622 לפסה"נ", אך פסוק יב, המציג את ההבטחה לדוד כבעלת אופי מותנה, הוא "רובד של עיבוד מאוחר" (א' רופא, **מבוא לספרות המקרא**, ירושלים תשס"ו, עמ' 363, הערות 19, 20). את ההבחנה בין רבדים במזמור דחה כבר זליגמן לאור "מבנהו המחושב

א. סימון מבנה המזמור

נחלקו הפרשנים המודרניים בקביעת מבנהו של מזמורנו, ושתי שיטות עיקריות בדבר: לפי האחת נחלק המזמור לשלושה חלקים. החלק הראשון מנוסח ברובו בלשון מדבר, ובו אנו שומעים את קולו של דוד; החלק השני נפתח בלשון מדברים, ובו אנו שומעים את קולו של הציבור המדבר תחילה על עצמו ("שמעוה..."), ואחר פונה אל ה'; בחלק השלישי שבה ומופיעה לשון מדבר, אך הפעם הדובר הוא ה' בכבודו ובעצמו. ר' עמוס חכם הוא בין נוקטי גישה זו,³ ונביא כאן את חלוקתו:

פסוקים א-ה: שבועת דוד למצוא את מקום השכינה.

פסוקים ו-י: שירת העולים אל המקדש עם הארון.

פסוקים יא-יח: שבועת ה' לדוד ובחירת ירושלים.⁴

לפי השיטה האחרת, המקובלת על רוב המפרשים, המזמור נחלק לשני חלקים בלבד. בחלקו הראשון (פס' א-י) מתוארת מסירותו של דוד למצוא "מקום לה" (פס' ה), דהיינו: מקום קבע

והשקול של המזמור", ולדעתו המזמור כולו מאוחר (כנראה מסוף ימי הבית הראשון), וזאת בשל ההתניה וכן "ביטויים נוספים שאינם עושים רושם של קדמות" ("א זליגמן, **מחקרים בספרות המקרא**, ירושלים תשנ"ב, עמ' 137). נגד איחור המזמור בשל הסתמכות על אופייה המותנה של ברית דוד בו, ראה לאחרונה: G.N. Knoppers, 'David's Relation to Moses: The Contexts, Content and Conditions of the Davidic Promises', in: J. Day (ed.), *King and Messiah in Israel and the Ancient Near East: Proceedings of the Oxford Old Testament Seminar*, Sheffield 1998, pp. 91-118, esp. pp. 115-116.

בסופו של הנספח למאמר תוצג בקצרה הכרעתי בין הדעות בעניין זמנו של המזמור.

3. A.F. Kirkpatrick, *The Book of Psalms* (CBSC), Cambridge 1902, pp. 762-769; M. והשווה: Dahood, *Psalms III* 101-150 (AB 17A), New York 1970, pp. 241-242.

4. חלק שלישי זה מחלק עמוס חכם לשלושה חלקי משנה: השבועה לדוד ולבניו (יא-יב); בחירת ירושלים (יג-טז); קרן לדוד בירושלים (יז-יח). ראה: ע' חכם, **ספר תהלים עם פירוש דעת מקרא**, ב, ירושלים תשמ"א, עמ' תפח.

להשכנת ארון הברית; ובחלקו השני (פס' יא-יח) מתוארת הבטחת ה' לדאוג להתמדתה של שושלת דוד בירושלים.⁵

נאמץ חלוקה מבנית זו⁶ ובמאמרנו נצביע על נתונים שיאשוו חלוקה זו.⁷

שם העצם הפרטי "דוד" מופיע במזמורנו ארבע פעמים, והן פזורות בו באופן סימטרי בהתאמה לשני חלקי המזמור: הפעם הראשונה ממש בתחילתו של החלק הראשון (פס' א, כמילה שלישית של גוף המזמור), השנייה – לקראת סופו (בפס' י), השלישית – בפתיחת החלק השני (כמילה שלישית – פס' יא), והפעם הרביעית – לקראת סופו של החלק השני (פס' יז). ניתן לראות הקבלה בין ההופעות השונות: הפעם הראשונה שבחלק השני מקבילה לראשונה שבחלק הראשון (מבנה לשוני זהה: פועל + ה' + לדוד):

(א) [שיר המעלות] זכור ה' לדוד...

(יא) נשבע ה' לדוד...

גם הפעם השנייה שבחלק השני מקבילה לפעם השנייה שבחלק הראשון (בשני הפסוקים מסתיימת הצלע השנייה בתיבת "משיח" הניצבת בתקבולת ל"דוד"):

(י) בעבור דוד עבדך אל תשב פני משיחך.

(יז) שם אצמיח קרן לדוד ערכתי נר למשיחי.

בדרך זו מסייעות הופעותיו של השם "דוד" לליכוד המזמור ולסימון חלקיו.

5. ראה לדוגמה: A. Weiser, *The Psalms: A Commentary* (trans. by H. Hartwell) (OTL), London 1962 (1971), pp. 779-780; L.C. Allen, *Psalms 101-150* (WBC 21), Waco 1983, p. 204; J.L. Mays, *Psalms*, Louisville 1994, p. 410. [תורה נביאים וכתובים עם פירוש מדעי בעריכת א' כהנא], ז'טומיר תרס"ג, אשר קובע את פתיחת החלק השני בפסוק י, ולא יא כמקובל.

6. וראה הנמקתה אצל: אלן (לעיל, הערה 5), עמ' 204.

7. ויש גם מי שמחלקים את המזמור לחמישה חלקים, ראה: E. Gerstenberger, *Psalms* (FOTL), II, Grand Rapids 2001, p. 363: א-ה, ו-ז, ח-י, יא-יב, יג-יח.

ב. הבעת מידה כנגד מידה

- (ב) אשר **נשבע** לה' נדר לאביר יעקב.
- (ג) אם אבא באהל ביתי אם אעלה על ערש יצועי.
- (ד) אם אתן שנת לעיני לעפעפי תנומה.
- (ה) עד אמצא מקום לה' משכנות לאביר יעקב.
- (יא) **נשבע** ה' לדוד אמת לא ישוב ממנה מפרי בטןך אשית לכסא לך.
- (יב) אם ישמרו בניך בריתי ועדתי זו אלמדם גם בניהם **עדי עד** ישובו לכסא לך.

בעוד שחלקו הראשון של המזמור נפתח בהבאת שבועתו של דוד, שלא ישקוט ולא ינוח עד אשר ימצא מקום לארון הברית, חלקו השני נפתח בהבאת שבועה של הצד השני – שבועת ה' להמשכיותה של שושלת דוד. דומה שהבסיס להדדיות זו, של מידה כנגד מידה של טובה המעוצבת באותה לשון, מצוי בחזון נתן בשמ"ב ז'. שם מתפקד הבית כמוטיב מנחה, מזה ברצונו של דוד לשקוד על הקמת בית (במשמע של בניין, מקדש) לה' ("האתה תבנה לי בית לשבתי?!" – שמ"ב ז', ה), ומזה בתגובת ה' לדוד: "כי בית יעשה לך ה'" (פס' יא), שבה מובטח לו בית (במשמע של שושלת מלכות).

לצד ההקבלה הבסיסית של השבועות ההדדיות בעצם קיומן ובמיקומן כפתיחת כל אחד משני חלקי המזמור, אפשר שיש מקצת דמיון גם בניסוחן. שבועתו של דוד הייתה: "אם... אם... אם... עד אמצא..."; וכנגדה נאמר בהמשך שבועת ה': "אם... עדי עד ישובו...". בהופעותיה הראשונות במזמור משמשת "אם" בלשון שבועה ומבטאת שלילה (הפעולות שהנשבע אוסר על עצמו זמנית), ואילו בהופעתה האחרונה היא משמשת בהקשר רגיל של תנאי קיים; "עד" מתפקדת בהופעתה הראשונה כמילית יחס, ואילו בהופעתה השנייה – כשם עצם (במשמע: נצח). למרות הבדלים אלה, התיבות החוזרות, המצטרפות אל השיתוף בלשון "נשבע... ל-", מעצימות קמעה בעצם הופעתן את ההקבלה הנבנית בין שתי השבועות. הבדלי המשמע של "עד" מבליטים את חסד ה': בעוד שהתחייבותו של דוד לפעילות, אמנם אינטנסיבית מאוד, היא לפעילות חד-פעמית עד להשגת היעד המוגדר, הבטחת ה' היא נצחית – זרעו של דוד ימלוך לעד. אלא שהענקה כה נדיבה מגבילה את עצמה באמצעות התניה: "אם ישמרו בניך..."

גם בניהם עדי עד ישבו לכסא לך".⁸ אם נדייק בניסוחה של הבטחה זו, נוכל למצוא גם בתוכה מעין מידה כנגד מידה: אם "בניך" ישמרו את "עדתי", הם יזכו שגם "בניהם" ימלכו "עדי עד".

ושמא ניתן להוסיף עוד דוגמה של מידה כנגד מידה במזמורנו. הצבענו בפתח סעיף זה על ההקבלה בין הבטחת ה' לדוד ("נשבע ה' לדוד..." – פס' יא) ובין השתדלותו של דוד למען (ארון ברית) ה' ("אשר נשבע לה'..." – פס' ב). והנה, אפשר שלא רק פתיחת החלק השני של המזמור מכוונת כנגד פתיחת החלק הראשון שלו, אלא שגם חתימתו מכוונת לכך. אפשר שהתיבה "נזר", החותמת את המזמור מכוונת כנגד פתיחת המזמור: "אשר נשבע לה' נדר לאביר יעקב"⁹ (פס' ב) – כנגד "נדר" זוכה דוד ל"נזר".¹⁰

ג. תיאור מילויה השופע של הבקשה

בחלקו הראשון של המזמור מושמעת בקשה לפני ה'; בחלקו השני מובאים דברי ה', ומהם ניתן להבין שהבקשה נענית.

פסוקים ח-י נבדלים מסביבתם בהיותם מנוסחים בלשון נוכח, ובהם מושמעת הבקשה:

(ח) קומה ה' למנוחתך אתה וארון עזך.

(ט) כהניך ילבשו צדק וחסידך ירננו.

8. ראוי לציין כי בניגוד לדעה מקובלת במחקר, שלפיה תפיסת ההתניה שבברית היא חידוש של תהילים קל"ב לעומת שמ"ב ז' – שבו ההבטחה לדוד היא בבחינת ברית מענק ללא תמורה נדרשת מטעם דוד (ראה: M. Weinfeld, 'The Covenant of Grant in the Old Testament and in the Ancient Near East', *JAOS* 90, 1970, pp. 184-203; ורבים בעקבותיו) – יש מבינים גם את שמ"ב ז' כמשקף תפיסה של הבטחה מותנית; ראה לאחרונה: M. Avioz, *Nathan's Oracle (2 Samuel 7) and Its Interpreters*, Bible in History 5, Bern 2005, pp. 26-32.

9. ייתכן שאזכורו של יעקב דווקא קשור בכך שהוא מהווה תקדים של נודר בעניין מקום לעבודת ה': "וידר יעקב נדר לאמר... והאבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה בית אלהים" (בראשית כ"ח, כ-כב). ראה בפרט: רש"ר הירש, **ספר תהלים עם פירוש** (תרגום י"ז ליפשיץ), ירושלים תשנ"ה, תהילים קל"ב, ב; מלבי"ם, **נ"ך מקראות גדולות עם פירוש**, כרך ח, תהילים, ירושלים תשכ"ד, תהילים קל"ב, ב.

10. לזיקה שבין נז"ר לנז"ר ראה בפרט בכתובי פרשת הנזיר בבמדבר ו': "לנדר נדר נזיר להזיר לה'" (פס' ב), נדר נזר" (פס' ה), ובפרט הופעת הלשונות בפסוק כא שם: הנזיר, ידר, נזרו, נדרו, ידר, נזרו. לדיון בלשוני על זיקת השורשים בלשונות השמיות (כולל התייחסות לדעות קודמות) ראה: J.L. Boyd III, 'The Etymological Relationship between NDR and NZR Reconsidered', *UF* 17, 1986, pp. 61-75.

(י) בעבור דוד עבדך אל תשב פני משיחך.

דיבור אלוהי מובא החל בפסוק יא ועד סוף המזמור. כאמור, מתוך דברי ה' ניתן להבין שהבקשה נענית, שהרי דבריו עניינם למעשה הבטחה לקיומה של הבקשה. את הזיקה הלשונית שבין הבקשה לבין ההבטחה למילוי נחשוף בעזרת הלשוניות החוזרות:

(יד) זאת מנוחתי עדי עד פה אשב כי אֶתִּיה.

(טו) צידה ברך אברך אביוניה אשביע לחם.

(טז) וכהניא אלביש ישע וחסידיה רנן ירננו.

(יז) שם אצמיח קרן לדוד ערכתי נר למשיחי.

אנו רואים כאן בקשות והבטחות בשלושה נושאים: הקדשת ירושלים כמקום המקדש ("מנוחה"), תשועת הכוהנים והרנת החסידים, מעמדם של דוד וה"משיח". הבה נבחן את היחס שבין הלשוניות החוזרות.

בנושא הראשון, המנוחה, ניתן להבין את הדברים כבקשה לאישור מקום הבאת הארון, וממילא כמקום השראת השכינה. וכך פירש עמוס חכם את פסוק ח: "קומה ה' למנוחתך – כלומר: שכון ה' במקום שנקבע למנוחתך, להשרות שם את שכינתך תמיד". עם הסכמתנו לביאור נאה זה של הלשון הציורית, שאלה היא לענ"ד אם מושג ה'מנוחה' כולל בתוכו בהכרח גם את יסוד ההתמדה ("להשרות שם את שכינתך תמיד").¹¹ אלמנט ההתמדה אכן יופיע במפורש במענה ה', אך ייתכן שהוא אחד מיסודות החידוש שבו.

מענה ה' מוסיף כהנה וכהנה על הבקשה:¹² הוא קובע שהמקום הנוכחי הוא "מנוחתי עדי עד" – הצהרה בדבר נצחיות קדושתה של ירושלים. ועוד מוטעם בקביעה זו כי הבחירה בירושלים

11. נצביע על שני כתובים, שדומה שלשון מנוחה (או לשון הקרובה לה) אמורה בהם דווקא במנוחה זמנית (חנייה) ולא במנוחת הקבע: "וארון ברית ה' נסע לפניהם דרך שלשת ימים לתור להם מנוחה" (במדבר י', לג); "ובנחה יאמר..." (שם, לו).

12. דוגמה מובהקת לכך מצויה בהתגלות ה' אל שלמה בגבעון, כאשר שלמה ביקש "לב שמע לשפט את עמך להבין בין טוב לרע" (מל"א ג', ט), ואילו ה' העניק לו חכמה לכל סוגיה ובאיכות מעולה וכמו כן גם עושר וכבוד, ותוך התניה בהתנהגותו – גם אריכות ימים. וראה דיון נרחב אצל: ע"ע פריש, **פרשת מלכות שלמה בספר מלכים**, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשמ"ו, עמ' 253-248. כך

היא של ה' ("כי אֶתִּיה") בעוד שמן החלק הראשון של המזמור ניתן להבין שהבחירה במקום אינה משמים ("עד אמצא מקום לה" – דוד אמור לאתר מקום!). כך גם בנאומו של שלמה בחנוכת הבית מובאים דברי ה' המצויים בזיקה לחזון נתן, ובהם אין קביעה מפורשת שה' בחר בירושלים. אדרבא, ניתן להבינם כך שדוד הוא הבוחר בעיר ובחירתו זכתה לאישור: "מן היום אשר הוצאתי את עמי את ישראל ממצרים לא בחרתי בעיר מכל שבטי ישראל לבנות בית להיות שמי שם ואבחר בדוד להיות על עמי ישראל..." (מל"א ח', טז).¹³ אמנם במקורות אחרים מדובר חד־משמעית על בחירת ה' בירושלים: כך בהמשך דברי שלמה בחנוכת הבית: "העיר אשר בחרת" (מל"א ח', מד, מח) וכך גם בנוסחו של הכתוב הנדון בספר דברי הימים ("מן היום... לא בחרתי בעיר... ואבחר בירושלם להיות שמי שם" – דה"ב ו', ה-ו) וכיוצא בזה במזמור ע"ח בתהילים – "ויבחר את שבט יהודה את הר ציון אשר אהב" (ע"ח, סח). אם אנו צודקים בהבחנתנו, הרי במזמור קל"ב נחלקות שתי התפיסות בין שני הדוברים: בחלקו הראשון של המזמור, שבו פונים אל ה', מוטעם היסוד של חיפוש המקום מצדו של דוד, ואילו בדברי ה' בחלקו השני של המזמור מוטעמת בחירתו שלו בציון. אך אין הכרח לראות כאן סתירה – דוד מחפש ואינו יודע מראש מהו המקום, ואפשר שבחיפושו קיבל סיוע משמים; או להפך: דוד בחר, ובחירתו זכתה לאישור משמים.

השותף השני ל"מנוחה" בפסוק ח, ארון הברית, אינו נזכר שנית בדברי ה' בפסוק יד. מכיוון שהכינוי "ארון עז" יכול לרמז להקשר לוחמני,¹⁴ ייתכן שניתן לקשר את ההוספה והגירעון – ארון ה' זוכה למנוחת עד במקומו החדש, ושוב לא יטולטל ויוצא ממנו.

אולי גם הכתוב בתהילים (כ"א, ה): "חיים שאל ממך נתתה לו ארך חיים עולם ועד", ועיין: רש"ר הירש (לעיל, הערה 9), עמ' 110.

13. על אף הנוסח המלא יותר במקבילה בדברי הימים (וראה להלן), כמה חוקרים אינם רואים במלכים השמטה מן הטקסט של דברי הימים, ראה לדוגמה: J.A. Montgomery, *The Books of Kings* (edited by H.S. Gehman) (ICC), Edinburgh 1951, p. 202; M. Noth, *Könige* (BK), Neukirchen-Vluyn 1968, p. 183.

חכם מדבר על "תפישות שונות בעניין היחס שבין בחירת ירושלים לבין בחירת דוד". ראה: ע' חכם, 'בחירת ירושלים ודוד בדברי הימים בהשוואה לכתוב בספר מלכים (דברי הימים ב פרק ו)', **גליונות לעיון בפרקי היום בתנ"ך**, א, תשל"ה, פרשת האזינו תשל"ו.

14. השווה: "ויהי בנסע הארץ ויאמר משה קומה ה' ויפצו איביך וינסו משנאיך מפניך" (במדבר י', לה) וכן הבאתו לקרב אבן העזר (שמ"א ד') ואותותיו בהיותו בשבי הפלשתים (שמ"א ה'). הארון אף מכונה "עזו" בכתוב המרמז לנפילתו עם חורבן שילה: "ויתן לשבי עזו ותפארתו ביד צר" (תהילים ע"ח, סא).

בנושא השני, תשועת הכוהנים והרננת החסידים, ישנם ארבעה הבדלים בין הבקשה לבין מענה ה'. ההבדלים נראים דקים, אך בכל זאת ראוי לצייןם: א. כנגד "כהניך" ו"חסידך", מופיעים בדברי ה' "כהניה" ו"חסידיה" – ה' מייחס אותם לעיר. בכך הייתי מבקש לראות את שבחה של העיר, דהיינו: יש רצף של ברכות שה' מעניק לציון ולכל הכרוך בה ("בחר ה' בציון... צידה... אביוניה... וכהניה... וחסידיה..."); ב. כנגד "ילבשו", מופיע במענה "אלביש" – הדגשת הנושא: מאת ה' תהיה זאת, אך הדבר אמור רק לגבי הפועל המתאר את הכוהנים, ואילו אצל החסידים הם נשארים הנושא: ג. כנגד "ילבשו צדק" מופיע במענה "אלביש ישע" – לטעמי, יש בכך הנהרה של התיבה הפוליטית "צדק" והבהרת ביאורה במובן של ישועה (צבאית);¹⁵ ד. כנגד "ירננו" מופיע במענה: "רנן ירננו", ושינוי זה הסביר עמוס חכם: "לחזק את תוקף ההבטחה". נמצא מענה ה' מבטא לא רק היענות לבקשה אלא גם העצמה שלה תוך הבלטת פעולת הנותן (הקב"ה), מעמד המקבל (ירושלים) ותוצאות הפעולה ("רנן ירננו") וכן ההיבט הצבאי של הפעולה ("ישע").

בנושא השלישי, מעמדם של דוד וה"משיח", חלה תוספת משמעותית: הבקשה הייתה "בעבור דוד עבדך אל תשב פני משיחך", ואילו מענה ה': "שם אצמיח קרן לדוד ערכתי נר למשיחי" (פס' יז) – שתי פעולות אקטיביות של ה' לעומת הימנעות אחת שלו. מה תוכנה של הבקשה? שתי תפיסות עיקריות בהבנתה: לפי האחת, וכך נוקטים רש"י, רד"ק ור' מנחם המאירי, הבקשה אחוזה בכל ההקשר הקודם של מקום הקודש, ועניינה היענות למעשי דוד וה"משיח" (שלמה בנו) בהכנסת ארון הברית למקדש ירושלים. ואילו לפי תפיסה אחרת, אין לבקשה צביון פולחני, והיא נושאת אופי מדיני, וכדברי חכם: "בזכות דוד עבדך עשה רצון המלך שמשחת אותו ואל תדחהו מעליך (ובהמשך הוא מעלה את האפשרות ש"משיחך" הוא מלך מזרעו של דוד)". לעומת זאת, למענה ה' אין, לכל הדעות, הקשר פולחני אלא מדיני-ביטחוני.

שאלה פרשנית שנייה שיש לברר לגבי שני כתובים אלה היא במי מדובר – האם בדוד וב"משיח", או שמא "משיח" הוא כינויו של דוד? לגבי פסוק הבקשה מקובל להבחין בין מהותו של דוד לזו של ה"משיח" – הבקשה היא שלא ידחה הבן/הצאצא ("משיחך"), וזאת בזכותו

15. את ה"צדק" האמור על הכוהנים בפסוק ט מבאר ע' חכם כך: "יזכו כוהניך לעבדך בצדק ולהורות את העם משפטי צדק ולשפטו בצדק". רק בהערה 11 ג הוא מעלה את האפשרות של "ישועה" ומציין את התאמתה לפסוק טז.

של דוד אבי השושלת.¹⁶ ואילו במענה ה' יש בסיס לשתי אפשרויות ההבנה של "משיחי". להבנת "משיחי" כמכוונת לדוד יש יתרון הקשרי (בתחום הפסוק): "אצמיח קרן" יכול להתפרש במשמע של ברכה להבאת צאצא/ים,¹⁷ ואז יוכל להיות מקביל ל"ערכתי נר", שגם הוא יכול להתפרש במובן זה (ובפרט אם יקושר למושג ה"נר לדוד" של ספר מלכים).¹⁸ אפשר גם להבין את הצמחת הקרן ואת עריכת הנר במשמע של הצלחת ה' את המלך (דוד), ושוב תהיה בכתוב תקבולת נרדפת.¹⁹ אנו מציעים לראות כאן תקבולת משלימה בפרשנו את הרישא במובן הראשון – ה' יצמיח צאצא לדוד, ואת הסיפא במובן השני – ה' יצליח דרכו של הצאצא. אנו רואים מעלה להבנה זו בכך שהיא מבוססת על עקיבות במינוח, שהרי לפיה המונח "משיח" מתפרש בשני הפסוקים (י, יז) על הצאצא מבית דוד. לטעמנו, יתרונה של הבנה זו גדול מחסרונה, ולפיכך נאמץ אותה. נמצאת ירושלים לא רק עיר מלוכה נצחית של ה' (פס' יג-יד), אלא גם עיר מלוכה של בית דוד לדורותיו, וזאת בהתאם להבטחה המותנית בפסוק יב.

העיון בהבדלים שבין הבקשה למענה מחדד לטעמי את האופי השונה של שני ההקשרים. הבקשה מופיעה כולה בהקשר פולחני, ואילו המענה – בהקשר מדיני-צבאי. לראייה זו תורם הפסוק הנוסף במענה, אשר מעמת את גורלם של המלך ואויביו: "אויביו אלביש בשת ועליו יציץ נזרו" (פס' יח). הפועל "לבש" שהופיע בעניינם של הכוהנים ("אלביש ישע") מופיע כאן

16. במזמורנו מצטייר דוד כיוזם המקדש ואין בו התייחסות מפורשת לשלמה ולעשייתו. ההתמקדות בדוד כרוכה כנראה ברצון להציג את מייסד השושלת וזכויותיו כמסד להיענות לבקשות ולהבטחה להמשכת השושלת (והשווה מזמור פ"ט). להתמקדות מזמורנו בדוד השווה: H.J. Kraus, *Psalms: A Commentary* (trans. Oswald) (CC), II, Minneapolis 1989, pp. 479-480.

17. ראה התרגום הארמי כאן: "אצמח מלך יקיר לבית דוד"; צ"פ חיות (לעיל, הערה 5), עמ' 278; והשווה: י' ליבס, 'מצמיח קרן ישוע', **מחקרי ירושלים במחשבת ישראל** ג/ג, תשמ"ד, עמ' 319.

18. ראה: מל"א י"א, לו: ט"ו, ד; מל"ב ח', יט.

19. גם הכתוב הנוסף במקרא שבו נזכרת הצמחת קרן מתפרש במשמע של הצלחה וחזיון: "ביום ההוא אצמיח קרן לבית ישראל" (יחזקאל כ"ט, כא). בכתובים רבים נוספים מסמנת הקרן גבורה ועוז, כגון: "ויתן עז למלכו וירם קרן משיחו" (שמ"א ב', ז), "וכל קרני רשעים אגדע תרוממה קרנות צדיק" (תהילים ע"ה, יא), "וירם קרן לעמ" (שם קמ"ח, יד). האור והנר משמשים כסמל להצלחה, לברכה ולחיים, כגון: "כי אתה תאיר נרי ה' אלהי יגיה חשכ" (שם י"ח, כט, ובמקבילה בשמ"ב כ"ב, כט: "כי אתה נירי ה' וה' יגיה חשכ"), "אור צדיקים ישמח ונר רשעים ידעך" (משלי י"ג, ט), "בהלו נרו עלי ראשי לאורו אלך חשך" (איוב כ"ט, ג). תוזכר דעתו של ש' מורג, הרואה את היחס בין שני חלקי הפסוק כתקבולת נרדפת, שעניינה העלאת אור ("קרן") היא לדעתו קרן אור. ראה: ש' מורג, **מחקרים בלשון המקרא**, ירושלים תשנ"ה, עמ' 188-189, 222.

בתמונת התשליל, כשהוא מוסב על אויבי המלך, ומיד אחר כך התמונה החיובית של המלך בהדרו: "ועליו יציץ נזרו".

ד. הגדלת היקפו של הנושא

שני הפסוקים הסמוכים יא-יב מסתיימים באותה לשון:

(יא) נשבע ה' לדוד אמת לא ישוב ממנה מפרי בטנך אשית לכסא לך.

(יב) אם ישמרו בניך בריתי ועדתי זו אלמדם גם בניהם עדי עד ישובו לכסא לך.

מה תורמת אפיפורה זו למסר של המזמור? פסוק יב בא להוסיף על ההבטחה שבקודמו, ומסתבר שהלשון המשותפת בסופי הפסוקים מוליכה להשוואה ביניהם, ובכך דווקא מעצימה את ההוספה שיש בשני: לא רק "מפרי בטנך" אלא "גם בניהם עדי עד".²⁰ הימשכותה של השושלת היא כבודו של דוד.²¹

ה. קישור בין שני הנושאים

(יב) אם ישמרו בניך בריתי ועדתי זו אלמדם גם בניהם עדי עד ישובו לכסא לך.

(יג) כי בחר ה' בציון אוה למושב לו.

(יד) זאת מנוחתי עדי עד פה אשב כי אֶתִּיה.

20. ההבחנה בין שני הפסוקים באשר לזהותם של המלכים מוטעמת בפירושו של ר' מנחם המאירי (מ' כהן [מהדיר], ספר תהלים ב [מקראות גדולות הכתר], רמת גן תשס"ג) על אתר: "(יא)... שמפרי בטנו ישית לכסא לו, למלא מקומו במלכות ובבנין הבירה. (יב) והבטיחו עוד שאם ישמרו בניו ברית האל... גם בניהם לעולם ועדי עד ישובו לכסא לו". ע' חכם (לעיל, הערה 4, עמ' תצ), לעומת זאת, מבאר את "מפרי בטנך" כמוסב על צאצאי דוד, ואת פסוק יב הוא מבין כהברה בדרך של הוספת התנאי. אמנם בהערה 17 שם הוא מציע כפירוש חלופי את ההסבר המוצג כאן.

21. וראוי לציין שני כתובים בספר ירמיה שגם בהם מוצגים מלכי בית דוד כיושבים על כיסאו בהקשר של הבטחה מותנית: "...ובאו בשערי העיר הזאת מלכים ושרים יושבים על כסא דוד..." (ירמיהו י"ז, כה); "...ובאו בשערי הבית הזה מלכים יושבים לדוד על כסאו..." (שם כ"ב, ד). בניגוד למזמורנו, ההתניה מופנית שם לא רק למלכים אלא גם לבני העם (ראה: י"ז, יט-כ; כ"ב, ב-ג).

במזמורנו מקושרות הבחירה בדוד והבחירה בירושלים. תכף לדברי ה' בפסוקים יא-יב בדבר הבחירה בדוד ובזרעו (וראה בסעיף הקודם) מובאים דבריו על אודות בחירתו בירושלים (פס' יד ואילך). קודם להם פסוק יג, הקוטע את הרצף של דברי ה', ובו קובע הדובר: "כי בחר ה' בציון אֹוה למושב לו". פסוק יז שוזר את שתי הבחירות: "שם אצמיח קרן לדוד, ערכתי נר למשיח" – ירושלים היא מקומה של שושלת דוד.

מה שנאמר במפורש במזמור מחוזק מכוח הופעתה של מילה מנחה. בשלושת הפסוקים הרצופים יב-יד מופיע השורש יש"ב, ובאמצעותו מקושרות שתי הבחירות הללו. המילית "כי" בראש פסוק יג, שהיא ככל הנראה במשמע של "אכן", יכולה להיות מובנת גם כמילית סיבה, ואז מהודק הקשר שבין הבחירות: ההבטחה לנצחיות בית דוד ניתנת, מכיוון שה' בחר בציון.²²

הבחירה בציון והבחירה בבית דוד נכרכות זו בזו בצורה בולטת גם בע"ח, סח-ע: "ויבחר את שבט יהודה את הר ציון אשר אהב... ויבחר בדוד עבדו ויקחה ממכלאת צאן"; וכן גם בב', ו: "ואני נסכתי מלכי על ציון הר קדשי"; וכמו כן בניסוח הארוך של הפסוק בדברי הימים שהוזכר לעיל: "ואבחר בירושלם להיות שמי שם ואבחר בדויד להיות על עמי ישראל" (דה"ב ו', ו).

אם נתבונן בסביבתם הטקסטואלית של פסוקים אלה (יב-יד), נמצא שבשני הפסוקים הקודמים להם, דהיינו: פסוקים י-יא, מופיע השורש שר"ב:

(י) בעבור דוד עבדך אל תשב פני משיחך.

(יא) נשבע ה' לדוד אמת לא ישוב ממנה מפרי בטןך אשית לכסא לך.

הופעתם החוזרת ונשנית של שר"ב-יש"ב²³ מבליטה את הקשר בין ההבטחה לדוד ולזרעו ובחירת ה' בירושלים. פסוק י אף נמצא בחלק הראשון של המזמור, וכך נוצר חיבור בין שני החלקים.

22. להשפעתה החיובית של הבחירה בציון על מעמדו של המלך מבית דוד השווה: "רק את כל הממלכה לא אקרע שבט אחד אתן לבנך למען דוד עבדי ולמען ירושלם אשר בחרתי" (מל"א י"א, א, יג).

23. במקומות שונים במקרא מופיעים השורשים שר"ב ויש"ב זה אצל זה, ונציין כאן דוגמות אחדות: "וישב שם... עד שבו הדפים... וישבו שני האנשים... כל ישבי הארץ" (יהושע ב', כב-כד); "...בשבתי בגשור בארם לאמר אם ישיב [ישוב קרי] ישיבני ה' ירושלם" (שמ"ב ט"ו, ח); "הנה יושב בירושלם כי אמר היום ישיבו לי" (שם ט"ז, ג); "וישב בה... תשוב הממלכה... ושב לב העם הזה... ושבו אל רחבעם מלך יהודה" (מל"א י"ב, כה-כז).

קישור נוסף בין שתי הבחירות נעשה באמצעות תיאור משך הזמן "עדי עד". בפסוק יב קובע ה' באמצעותו את משך שלטונם של צאצאי דוד (והוא, כאמור, מותנה בהתנהגותם של המלכים), ובפסוק יד הוא משמש בהכרזת ה' בדבר בחירתו בירושלים. ויושם לב להבדל: הבחירה בירושלים אינה מותנית במעשי המלכים או בני ישראל אלא היא נצחית, בניגוד להתניה המלווה את עתידה של השושלת.

נספח: חזרות בין מזמור קל"ב למזמור פ"ט

מפרשים וחוקרים העירו על דמיון בין מזמורנו למזמור פ"ט בשל ההתייחסות לבחירת ה' בדוד ובזרעו.²⁴ בריגס ובריגס אף דנים באריכות ביחס הכרונולוגי בין שני המזמורים והם קובעים שמזמורנו משקף זמן מאוחר הרבה יותר.²⁵

המילה החותמת את מזמור קל"ב, "נזרו", מופיעה בכל ספר תהילים עוד פעם אחת, והיא במזמור פ"ט: "נארתה ברית עבדך חללת לארץ נזרו" (פס' מ). תיאור מצבו העגום של המלך מבית דוד מופיע במזמור פ"ט בהנגדה אל ההבטחה החזונית לדוד (פס' כ-לח). כנגד ההבטחות בדבר העלאת מעמדו של המלך ("ובשמי תרום קרנו" – פס' כה; "עליון למלכי ארץ" – פס' כח), הכתוב מתאר את השפלתו: נזרו, המונח כרגיל בראשו, מושלך כעת לארץ. בהקבלת שני המזמורים נוצרת הנגדה גם בין ההבטחה החותמת את מזמורנו, "אויביו אלביש בשת, ועליו יציץ נזרו", לבין המציאות המתוארת במזמור פ"ט. במזמורנו הנזר מונח "עליו", בראש המלך, לעומת מצב שבו הנזר מושלך ארצה. ברישא של הכתוב מופיעה התיבה "אויביו". תיבה זו, "אויביו", כשהיא מוסבה על אויבי המלך, מצויה בכל ספר תהילים רק פעמיים, בשני המזמורים המשווים: נוסף על הפסוק החותם את מזמור קל"ב היא מופיעה גם בתלונה

כז; וראה: ע' פריש, 'ניגודי הערכות של דמויות וגילומם באמצעות המלה המנחה שו"ב (שמר"ב ט"ו-כ' ומל"א י"ב), בית מקרא לט, תשנ"ד, עמ' 245-257.

24. דוגמה מייצגת אחת מתוך פירושו של מייס (לעיל, הערה 5, עמ' 410) למזמורנו: "Psalm 89 is the only other one that delineates the terms of the Lord's choice of David"

25. C.A. Briggs & E.G. Briggs, *Psalms* (ICC), II, Edinburgh 1907 (1952), p. 468.

המפורטת במזמור פ"ט, פסוק מג: "השמחת כל אויביו".²⁶ נמצא הפסוק החותם את מזמורנו מחבר את הקורא אל מזמור פ"ט באמצעות הייחודיות של תיבתו הראשונה והאחרונה.

לשון "משיחך" המופיעה במזמורנו בבקשה החותמת את החלק הראשון של מזמורנו "אל תשב פני משיחך" (פס' י), מופיעה פעמיים במזמור פ"ט, בפסוק מט: "התעברת עם משיחך", ובפסוק נב: "אשר חרפו עקבות משיחך". תיבת "משיחך" אינה מופיעה עוד בתהילים אלא במזמור פ"ד, פסוק י: "מגננו ראה אלהים והבט פני משיחך". התיבה "משיח" מופיעה, כאמור, פעמיים במזמור פ"ט, וגם במזמור קל"ב היא מופיעה פעמיים (נוסף על "אל תשב פני משיחך" גם "ערכתני נר למשיחי"). בכל תהילים מופיעה לשון "משיח" עשר פעמים, ורק בשני המזמורים המשווים היא מופיעה יותר מפעם אחת באותו מזמור.

הלשון "דוד עבדי" או "דוד עבדך" משותפת לשני המזמורים, ובשניהם היא מופיעה בהקשר חיובי של הבטחת ה' לדוד: "כרתי ברית לבחירי, נשבעתי לדוד עבדי" (פ"ט, ד), "מצאתי דוד עבדי בשמן קדשי משחתיו" (שם, כא); "בעבור דוד עבדך אל תשב פני משיחך" (קל"ב, י). שלא במסגרת הכתובות שבראשי המזמורים מופיע הצירוף 'דוד + עבד ה' רק עוד פעמיים בספר: "ויבחר בדוד עבדו ויקחהו ממכלאת צאן" (ע"ח, ע); "הפוצה את דוד עבדו מחרב רעה" (קמ"ד, י).

המונח "ברית" מופיע בכל ספר תהילים בארבעה מזמורים בלבד, אך רק במזמורנו ובמזמור פ"ט הוא מוסב על דוד ושושלתו: "אם ישמרו בניך בריתי" (פס' יב), "כרתי ברית לבחירי נשבעתי לדוד עבדי" (פ"ט, ד), "לעולם אשמר לו חסדי ובריתי נאמנת לר" (שם, כט), "לא אחלל בריתי ומוצא שפתי לא אשנה" (שם, לה), "נארתה ברית עבדך חללת לארץ נזרו" (שם, מ). ואילו בשני המזמורים האחרים הוא מוסב על אחרים: הכתוב "לא שמרו ברית אלהים ובתורתו מאנו ללכת" (ע"ח, י) מוסב על "בני אפרים" (פס' ט), והכתוב "לשמרי בריתו ולזכרי פקדיו לעשותם" (ק"ג, יח) מוסב על "יראיו" (פס' יז).²⁷

מסתבר שההתייחסות לברית ה' לדוד ממלאת תפקיד שונה בכל אחד משני המזמורים. במזמור קל"ב הברית נתפסת כמעין תוצאה, כתגובת ה' ליוזמתו של דוד (כמפורט בסעיף ב),

26. תיבת "אויביו" מופיעה עוד בס"ח, ב, "יקום אלהים יפוצו אויביו", אך שם הנושא הוא ה' ולא המלך.

27. ויש עוד כמה וכמה מילים משותפות לשני המזמורים, אלא שהן חוזרות ומופיעות גם במזמורים נוספים.

ואזכורה מבטא הוספת נדבך לאחר הצגת הבטחתו הלא מותנית של ה' לדוד: שמירת צאצאי דוד את "בריתי ועדתי זו אלמדם" (פס' יב)²⁸ תביא להנצחת שלטונה של השושלת. לעומת זאת במזמור פ"ט הברית היא נקודת המוצא, ומכוח הבטחותיה בא המשורר וקובל לפני ה' על המציאות המרה שבזמנו.

קיסן מנסה לקבוע למזמורנו זמן בדומה לזה של מזמור פ"ט, ולדבריו ב"משיחך" אפשר שהכוונה ליהויכין הכלוא בבבל.²⁹ אולם ההשוואה למזמור פ"ט דווקא חידדה את ההבדלים בין שני המזמורים. לפיכך נראה לנו שמזמור קל"ב מתאר מצב של טובה וברכה, כשהעם יושב בארצו ונהנה מעלייה לרגל למקדשו בשלווה ובביטחון, בניגוד לאווירה הקודרת שבמזמור פ"ט, שהיא מאוחרת יותר. המסקנה מהשוואה זו מצטרפת להעדפתנו את שיקולי המקדימים את זמנו של מזמור קל"ב, באשר שיקולי הלשון והעניין שלהם נראים בעינינו משכנעים יותר משל המאחרים,³⁰ ואכמ"ל.

אחרית דבר

עסקנו במאמר במעקב אחר חזרותיהן של תיבות בתוך מזמור קל"ב (ובנספח – בהקבלות בין לבין תיבות שבמזמור פ"ט) והצגנו חמישה תפקידים של החזרות השונות: סימון מבנה המזמור (באמצעות פריסת השם דוד), הבעת מידה כנגד מידה ("נשבע ל... אם... עד"), תיאור מילויה השופע של הבקשה (פס' יד-יז בהשוואה לפס' ח-י), הגדלת היקפו של הנושא ("לכסא לך" – לא רק "מפרי בטנך" אלא גם "בניהם עדי עד") וקישור בין שני נושאים (קישור הבחירות בדוד ובירושלים באמצעות המילה המנחה יש"ב ובתוספת השורש שו"ב + "עדי עד").

לסיום נרצה לעקוב כאן אחר חזרה לא במישור של המילים, אלא במישור העיצורים. פתיחתו של המזמור עומדת בסימן פירוט "ענותו" של דוד. והנה, שני הצלילים הפותחים תיבה זו –

28. מפרשים מודרניים מתלבטים אם לבאר את המונחים "בריתי" ו"עדתי" כמתייחסים לברית ה' עם ישראל או לבריתו עם דוד. להעדפת האפשרות השנייה ראה לדוגמה: A.A. Anderson, *The Book of Psalms* (NCB), Grand Rapids 1972 (1992), p. 884; קראוס (לעיל, הערה 16), עמ' 481-482. אנו מאמצים כאן את הבנת המונחים כמוסבים על ברית המלך (וראה מל"ב י"א, יז, ושם בפסוק יב נזכרת גם נתינת "העדות" על המלך), וזו כוללת בתוכה גם את מחויבות המלך לשמור את מצוות ה'. אולם גם אם המונחים גופם יתפרשו על ברית העם, הרי פסוקים יב-יג מבטאים בתוכם תפיסה של יחסי ברית בין ה' לדוד ולזרעו.

29. E.J. Kissane, *The Book of Psalms II*, Westminster 1954, p. 590.

30. וראה לעיל, הערה 2.

עי"ן ונו"ן – שבים ומהדהדים בחלקו הראשון של המזמור, פעמים ברצף ופעמים תוך חציצה מסוימת: נשבע (פס' ב), לעיני (פס' ד), שמענוה (פס' ו). יתר על כן, בפסוקים ג-ד, המפרטים את ענותו של דוד, מצויה אליטרציה המיוסדת על ע': "אם אעלה על ערש יצועי. אם אתן שנת לעיני לעפעפי תנומה". החלק השני מסתיים בתפארתו של המלך: "ועליו יציע נזרו". שני עיצורים אלה, נו"ן ורי"ש, בולטים מאוד בהופעתם הצמודה בשני הפסוקים שלפני האחרון: "וחסידיה רנן ירננו. שם אצמיח קרן לדוד ערכתי נר למשיחי" (פס' טז-יז). אפשר שרשאים אנו לראות בכך אמצעי אשר מהדק כל אחד משני חלקי המזמור ובכך גם ממחיש את הזרימה העניינית והרעיונית שבו – מ"ענותו" של דוד אל ה"נזר" שיונח על ראש המלך אשר מביתו. מי שעמל למצוא מקום ל"הדם רגליו" של ה', זוכה ומתברך ב"כסא לך", שיוכל לעבור מדור לדור.

ה ר צ ו ג